

УДК 331.45:377(477)
DOI 10.32999/ksu2413-1865/2019-86-51

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ГІГІЄНИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ САНІТАРНО-ГІГІЄНИЧНИХ НОРМ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Кочубей Т.Д., д. пед. н.,
професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
*Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

Люльченко В.Г.,
викладач кафедри техніко-технологічних дисциплін,
охорони праці та безпеки життєдіяльності
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті визначено етапи становлення і розвитку санітарії та гігієни в процесі еволюції людини, пов'язано з розвитком науково-технічного прогресу. Висвітлено праці закордонних і вітчизняних науковців, педагогів, лікарів та філософів, що сприяли розвитку та формуванню гігієни і санітарії. З'ясовано процес формування санітарно-гігієнічних правил, норми влаштування й утримання закладів професійно-технічної освіти.

Ключові слова: гігієна, санітарія, хвороби, молодь, навчальний заклад.

В статье определены этапы становления и развития санитарии и гигиены в процессе эволюции человека, связаны с развитием научно-технического прогресса. Освещены труды зарубежных и отечественных ученых, педагогов, врачей и философов, способствовавших развитию и формированию гигиены и санитарии. Установлен процесс формирования санитарно-гигиенических правил и норм устройства и содержания учреждений профессионально-технического образования.

Ключевые слова: гигиена, санитария, болезни, молодежь, учебное заведение.

Kochubei T.D., Liulchenko V.G. PERIODIZATION OF THE HYGIENE DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF FORMATION OF SANITARY AND HYGIENE NORMS FOR INSTITUTIONS OF VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATION OF UKRAINE

Nowadays the reform of vocational and technical education is going on in Ukraine. One of the directions of the reform is to solve the problem of the health state of specialists in the service sector. After all, the way of life of young people, and in particular on the issue of preserving the life and health of a person, depends on the amount of healthcare knowledges provided by parents, teachers and pedagogues. Hygiene and sanitation play important role in formation the healthy lifestyle of young people in vocational education institutions. But in order to improve the system of healthcare for students of vocational and technical education institutions, it is necessary to take into account the historical development of hygiene. This will allow us to take into account both the failures and the achievements of the industry in order to create comfortable conditions during the training, production, life and leisure of young people of the institutions of vocational and technical education. Such an approach will allow to combine the physical and spiritual harmonious development of youth of institutions of vocational and technical education, and the goal is to strengthen the positive attitude towards the preservation of human health in the process of preparation and professional activity

Key words: hygiene, sanitation, illness, youth, educational institution.

Постановка проблеми. Рівень конкурентоспроможності країни залежить від рівня трудової можливості громадян. Стратегія розвитку сучасної професійно-технічної освіти полягає в збереженні здоров'я та життя кваліфікованих робітників у процесі їхньої професійної підготовки. Ефективне збереження й покращення стану здоров'я можливе завдяки дотриманню здорового способу життя молоді в середовищі закладів професійно-технічної освіти. Одним із компонентів здорового способу життя є дотримання гігієни та санітарії, що передбачає гармонійний розвиток, збере-

ження і зміцнення здоров'я в учнів закладів професійно-технічної освіти. Дане передбачає отримання необхідних санітарних і гігієнічних знань із формуванням відповідних умінь щодо практичного застосування учнями санітарно-гігієнічних заходів як у навчальному процесі, так і в побуті.

Гігієна та санітарія – результат людського досвіду з попередження захворювань, тому необхідно з'ясувати етапи формування санітарних правил і норм влаштування й утримання закладів професійно-технічної освіти, що має історичну цінність та є «ключем» до розуміння тенденцій розвитку гігієни в про-

фесійно-технічній системі освіти. Зазначене передбачає зростання цікавості до історичних досліджень у галузі гігієни щодо врахування помилок та досягнень наукового прогресу з ефективного формування здорового способу життя молоді в сучасних закладах професійно-технічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Статистичні дані висвітлюють незадовільний стан здоров'я в молоді, що пов'язано з відсутністю сформованої системи здоров'язбереження, на що вказують дослідження науковців Г. Апанасенка, В. Бобрицької та В. Оржеховського. Дослідник В. Стельмахівська висвітлює вплив виробничих чинників на стан здоров'я учнів професійно-технічних навчальних закладів. О. Бердник, Н. Полька та І. Сергета вказують на актуальність дотримання санітарно-гігієнічних умов навчання і виховання. Навчальний процес у закладах професійно-технічної освіти повинен бути спрямований на здобуття санітарно-гігієнічних знань для формування відповідних навичок молоді, що сприятиме формуванню позитивного ставлення як до власного здоров'я, так і до здоров'я оточення. Обов'язкове дотримання санітарно-гігієнічних норм під час навчально-виховного процесу в закладах професійно-технічної освіти має стати запорукою формування ефективної системи здоров'язбереження молоді.

Постановка мети. Мета статті полягає у висвітленні історичних етапів формування гігієни і санітарії для встановлення санітарних правил та норм влаштування й утримання закладів професійно-технічної освіти як елемента системи здоров'язбереження учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема збереження здоров'я та життя людини актуальна для всіх часів і народів, проте в сучасному техногенному розвитку людства вона набуває особливої актуальності. Велике значення збереження здоров'я має в період формування людини, від народження до професійного становлення. Тому що навчально-виховний процес виконує важливу функцію з формування вміння зберігати власне здоров'я та життя.

Науковці В. Горащук, Г. Нікіфоров та С. Кириленко дотримуються думки, що навчально-виховний процес у закладах професійно-технічної освіти, крім підготовки працівників робітничих професій, повинен робити акцент саме на формуванні в них інтересу до збереження здоров'я як власного, так і оточуючого. Особливого значення набуває процес підготовки фахівців харчового спрямування, які затребувані в харчовій галузі народного господарства.

Сучасний науковий прогрес у галузі професійно-технічної освіти спрямований на пошук ефективного здоров'язбережувального і життязбережувального підходу в процесі підготовки майбутнього фахівця харчової галузі в закладах професійно-технічної освіти. Формування системи здоров'язбереження в закладах професійно-технічної освіти відбувається поетапно і поступово, що пов'язано з розвитком науково-технічного прогресу, специфікою навчального процесу в цих закладах та складністю зазначеної професії. Також необхідно враховувати фізичний і розумовий стан організму учня в закладах професійно-технічної освіти, соціальне становище учня в суспільстві, сімейне середовище, в якому він перебуває.

Слушною є позиція науковців О. Горай [3, с. 348], О. Тищенко [7, с. 122], С. Вітрищака [1, с. 185], Є. Гончарука та І. Даценка [4, с. 274], що основним елементом формування системи збереження здоров'я людини є гігієна та санітарія. Тому що гігієна – це самостійна фундаментальна медична наука, що вивчає закономірності впливу навколишнього середовища на здоров'я людини та громадське здоров'я для розроблення гігієнічних нормативів, санітарних правил і заходів, які забезпечували б оптимальні умови для життєдіяльності, зміцнення здоров'я і запобігання захворюванням. Санітарія – практичне застосування гігієни. Державними санітарними правилами і нормами влаштування, утримання навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу передбачено санітарно-гігієнічну освіту учнів.

Загальновідомо, що розвиток будь-якої науки відбувається на основі історичного розвитку, водночас враховуються як досягнення, так помилки. Даний підхід дозволяє проаналізувати всі недоліки для їх уникнення в майбутньому. Це дозволить переглянути й переосмислити набутий гігієнічний досвід людства, історико-педагогічні і медичні праці гігієнічного спрямування для формування сучасної гігієнічної парадигми в системі закладів професійно-технічної освіти (далі – ЗПТО).

У результаті історичного аналізу розвитку гігієни можна зрозуміти тяжкість і тривалість процесу розвитку гігієни, що пов'язано з розвитком інших наук та історичними подіями в окремих державах. Праці, погляди й ідеї видатних лікарів, педагогів, філософів та гігієністів набувають актуальності і в сучасному розвитку гігієни. З огляду на вищезазначене, для розуміння процесу формування вимог гігієни до ЗПТО, на нашу думку, необхідно розділити процес

на три основні історичні періоди. Перший період формування санітарно-гігієнічних норм для професійно-технічної освіти охопить часи від Античності (800 р. до н. е. – 600 р. н. е.) до XIII ст. (1779 р.), наступний період – XIII ст. (1779 р.) – початок XX ст. (1917 р.), завершальний період – XX ст. (1917 р.) – 2017 р.

Отже, перший період розвитку гігієни та санітарії характеризується початковими працями, що розглядали здоров'я людини в контексті становлення і розвитку медичного здоров'язбереження, передусім догляду за хворими та боротьби з інфекціями. Розвиток стародавніх цивілізацій, а саме Єгипту, Китаю, Греції та Риму дозволив освоїти перші медичні знання зі збереження здоров'я завдяки прийомам загартування, дотримання гігієнічних рекомендацій, порад щодо дієт, проведення масажів, організації фізичного виховання, бережливого ставлення до дітей, контролю за якістю харчових продуктів та розташуванням у містах водогонів, каналізації. Особливе гігієнічне значення має діяльність філософів Аристотеля і Демокрита, що вказували на динамічний зв'язок здоров'я людини і довкілля. Філософ Є. Славинецький (XVII ст.) дав поради щодо дотримання людиною релігійних, суспільних, родинних стосунків і правил поведінки в школі, вдома та на вулиці. Це були перші письменні праці, які вказували на залежність стану здоров'я людини від умов перебування її в різних середовищах та стилю життя. Вагомий внесок у даний період розвитку гігієни та санітарії навчального процесу зробив український письменник Ф. Прокопович, який дав перші гігієнічні вказівки щодо розпорядку дня дитини, дотримання особистої гігієни, здійснення фізичного виховання, дотримання правильного харчування і навіть санітарного впорядкування навчальних закладів.

Крім розвитку санітарії та гігієни для навчального процесу, зазначимо також санітарно-гігієнічні правила і норми трудового процесу, зумолвлені розвитком капіталізму, торгівлі і промисловості. Професор Б. Рамаціні звертає увагу на появу хвороб робітників, що пов'язано з умовами праці (вплив повітря, води, медична географія, епідеміологічні хвороби). Лікар Ф. Цукерт розділив чинники на зовнішні (повітря, їжа, напої й одяг), що впливають на біологічний розвиток людини, та внутрішні, які впливають на органи чуття, духовний стан, діяльність та відпочинок, що формують стан нервової системи людини. Професор С. Зибелін турбувався про молоде покоління, зокрема визначив вимоги до харчування та виховання. Це дозволило сформува-

ти систему догляду за дітьми з метою збереження їхнього здоров'я.

Отже, лише частково висвітлений аналіз наукових праць дає можливість зрозуміти, що перехрещення античних, варварських і християнських ідеалів, відокремлення науки від релігії дозволили видатним ученим дійти висновку, що поява людських хвороб пов'язана із середовищем, в якому людина живе, навчається, відпочиває, працює, з харчуванням, фізичним і науковим розвитком.

Другий період, що розпочався в XIII ст. (1779 р.), пов'язаний із появою праці «Повна система медичної поліції» (1779–1817 рр.) австрійського клініциста Й. Франка. У роботі висвітлено негативний вплив шкідливих чинників навколишнього середовища на здоров'я та діяльності людини [4, с. 54]. Н. Амбодік, І. Данилевський, І. Бецкий і Н. Новіков спрямували наукову діяльність на пошук ефективних гігієнічно-педагогічних підходів для гігієнічного виховання із забезпеченням популяризації гігієнічних знань серед населення. Мета даного наукового пошуку полягала у формуванні в молоді цікавості до власного фізичного розвитку.

Науковці Г. Вільдберг та Ф. Ерісман охарактеризували гігієну як науку, що допомагає вивчити вплив чинників навколишнього і внутрішнього середовища на організм людини. Це стало початком застосування правил гігієни і практичної санітарії з науково обґрунтованими вимогами. Лікар-гігієніст М. Петтенкоффер вивчав вплив повітря, води і ґрунту на організм людини, зокрема визначав вміст вуглекислого газу в повітрі, рівень вологості останнього, чим сприяв розвитку галузі опалення, вентиляції та гігієни житлових будинків.

Розвиток гігієни та санітарії мав кілька напрямів. Так, медики і педагоги в наукових працях досліджували збереження здоров'я та життя дітей і молоді із самого народження та під час навчально-виховного процесу. Берлінський лікар М. Лорінзер звертає увагу педагогів і колег на розумову перевтому дітей під час навчального процесу. Вітчизняний академік Н. Ленц працював над питанням установами вимог до навчальних училищ, яких повинні дотримуватися керівники даних навчальних закладів. Професор педіатрії С. Хотовицький визначив гігієну дитинства як науку, що передбачає вивчення особливостей дитячого організму. Професор М. Тольський приділив велику увагу саме гігієні шкільного віку, через що розкритикував діяльність лікарів, вихователів та завідувачів навчальних закладів за те, що вони дуже мало уваги звертали

на гігієнічні умови життя учасників навчального процесу [6, с. 84].

Діяльність вітчизняних професорів П. Лесгафта, Ф. Ерісмана і А. Доброславіна була спрямована на покращення гігієнічного середовища в навчальних закладах. Німецький лікар Г. Кланка зазначив, що оптимальні умови відіграють особливу роль у навчальному процесі, тому будівлі закладів освіти мають відповідати санітарним нормам. Це передбачало проникнення природного світла, наповнення свіжим повітрям, дотримання температурного режиму, застосування вентиляції, наповнення шкільними меблями, організацію розумового, фізичного навантаження й активного відпочинку [8, с. 68].

Наукова діяльність вітчизняного педагога К. Ушинського була спрямована на формування готовності дитини до збереження свого здоров'я завдяки здійсненню виховних заходів на попередження нервової роздратованості дітей. Виховні заходи передбачали формування мотивації дитини до відмови від шкідливих звичок, азартних ігор та зацікавлення оптимальним режимом дня, тілесними вправами, прогулянками, купанням, а також постійну зміну розумової діяльності. З даною позицією погоджується А. Брейтмань, що також приділяє увагу гігієні нервової системи й органів відчуття учнів. А педагог Я. Мор зазначав, що успішність в освіті та в збереженні здоров'я дитини залежить від умов, створених сім'єю.

У даний період розвиваються різні науки, що дозволяло більш детально та глибоко вивчати фізичні і хімічні властивості повітря, води, світла, землі та тепла. І. Посадський зважав на властивості повітря для аргументування способів опалення навчальних приміщень. Крім опалення навчальних кімнат, науковець М. Брейтмань зміг описати вимоги до розміщення, забезпечення природним і штучним освітленням, застосування вентиляції та дотримання чистоти в приміщеннях. Таке визначення гігієнічних вимог до начального процесу, навчального закладу, сім'ї, визначення режиму дня молоді дозволили лікарю В. Рахманову розробити тематику бесід лікаря з учителями, батьками та вихователями про устрій школи, повітря в кімнатах, температуру в приміщеннях, освітлення кімнат тощо. Мета таких бесід полягала в підготовці вчителів, батьків та вихователів до створення комфортних умов для молоді як під час навчально-виховного процесу, так і в побуті.

Наступним важливим етапом розвитку гігієни та санітарії навчального процесу стало впровадження 1905 р. лікарсько-са-

нітарної частини при Міністерстві народної освіти для здійснення контролю за навчальними закладами. Видано «Інструкцію і побажання для лікарсько-санітарного контролю за навчальними закладами», що стала першим документом, в якому визначено умови навчання та вимоги до обладнання навчальних закладів.

Жовтневий переворот 1917 р. став точкою відліку третього періоду розвитку гігієни та санітарії. Дана подія сприяла переосмисленню цінності здоров'я для людини, що дозволило переглянути ставлення керівництва держави до рівня здоров'я населення. На VIII з'їзді Російської комуністичної партії (більшовиків) 1919 р. ухвалена загальнодержавна програма, мета якої полягала в проведенні широких санітарних заходів. Вона передбачала оздоровлення населених місць, здійснення громадського харчування, враховуючи науково-гігієнічні засади, попередження інфекційних хвороб, поліпшення житлових умов працівників, вжиття необхідних заходів з охорони материнства і дитинства, охорони праці, соціальне страхування всіх працівників і створення санітарного законодавства.

На загальнодержавному рівні особливу увагу приділили збереженню здоров'я майбутніх фахівців виробничої сфери, яких готували в професійно-технічних закладах освіти. Це підтверджується переліком законодавчих актів, як-от: «Положення про школи працюючих підлітків» (1925 р.), «Про затвердження Положення про професійно-технічні школи» (1926 р.), «Про позашкільні заходи для боротьби з хуліганством» (1927 р.), «Про заходи з покращення праці шкіл фабрично-заводського навчання, які знаходяться у відомстві вищих рад народного господарства СРСР і союзних республік» (1931 р.), «Про санітарну охорону водопроводів і джерел водозабезпечення» (1937 р.), «Про затвердження положення про виробничу практику учнів міських професійно-технічних і технічних училищ, підготовки кваліфікованих робітників для промисловості, транспорту, зв'язку, торгівлі, громадського харчування та галузей, що обслуговують населення» (1975 р.), «Методичні рекомендації щодо вдосконалення умов навчання і виховання учнів середніх професійно-технічних училищ» (1978 р.), «Санітарні правила з улаштування та утримання навчальних закладів системи профтехосвіти» (1980 р.), «Про режим праці і відпочинку учнів середніх професійно-технічних училищ» (1981 р.), «Удосконалення умов навчання, виховання та охорони здоров'я учнів середніх профтехучилищ» (1981 р.), «Про заходи щодо вдосконален-

ня медико-санітарної допомоги підліткам» (1981 р.), «Методичні рекомендації щодо вдосконалення умов навчання і виховання учнів середніх профтехучилищ» (1983 р.). Окреслена законодавча база була спрямована на формування безпечного та здоров'язберезувального навчально-виховного процесу в професійно-технічних закладах освіти.

1991 р. Україна здобула незалежність, ця подія зумовила ухвалення законів нової формації стосовно збереження здоров'я учасників навчального процесу професійно-технічних училищ. У Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (1994 р.) передбачалося вивчення курсу гігієнічного навчання під час підготовки та підвищення кваліфікації кадрів професійної освіти. У Законі «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.) передбачено систему професійно-технічної освіти, що складається із професійно-технічних навчальних закладів незалежно від форм власності та підпорядкування, що провадять діяльність у галузі професійно-технічної освіти, культурно-освітніх, фізкультурно-оздоровчих. У постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення про професійно-технічний навчальний заклад» (1998 р.) зазначено, що приміщення і споруди професійно-технічного навчального закладу обладнуються й експлуатуються відповідно до вимог охорони праці, правил пожежної безпеки і санітарно-гігієнічних норм. Так, «Державні санітарні правила і норми влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу» (2001 р.), дія яких поширюється на загальноосвітні навчальні заклади I, I-II, I-III ступенів, спеціалізовані школи I, II, III ступенів, гімназії, ліцеї, колеґіуми, що проектуються, будуються, реконструюються, а також ті, що існують, незалежно від типу, форми власності і підпорядкування, передбачають санітарно-гігієнічну освіту учнів, формування здорового способу життя та самообслуговування.

Висновки з проведеного дослідження. Історичний аналіз філософських, соціологічних, гігієнічних та психолого-педагогічних джерел дозволив відокремити три періоди розвитку та встановлення санітарно-гігієнічних норм і правил для збережен-

ня здоров'я та життя фахівців виробничої сфери в процесі навчання в ЗПТО. Дані періоди розвитку гігієни та санітарії охоплюють весь шлях їх формування та встановлення, від перших відомих письмових згадок до ухвали низки сучасних законів України в санітарно-гігієнічній сфері. Це дозволило вокремити серед загальних понять санітарію і гігієну як окрему науку.

Проведений теоретичний аналіз вказав на гігієну та санітарію як на важливий елемент процесу підготовки сучасного фахівця харчової галузі в закладі професійно-технічної освіти. Це пов'язано з тим, що гігієна вивчає чинники навколишнього середовища, навчально-виробничого процесу та їхній вплив на стан здоров'я молоді в закладах професійно-технічної освіти. Санітарія передбачає вжиття профілактичних заходів для збереження здоров'я та життя майбутнього фахівця харчової промисловості.

Перспективи подальшого дослідження полягають у висвітленні встановлених законодавчих санітарно-гігієнічних актів для закладів професійно-технічної освіти України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Становлення та розвиток гігієни дітей та підлітків в Україні / С. Вітрішак та ін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Медицина»*. 2011. Вип. 3. С. 183–187.
2. Вильдберг Х. Диететика, или наука о сохранении здоровья и жизни. *Сочинения Вильдберга* / пер. с нем. под наблюдением Е. Мухина. Москва : Университетская типография, 1833. С. 8–19.
3. Горай О. Особливості санітарно-гігієнічного виховання та профілактичної роботи серед підлітків. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія «Педагогіка, психологія і соціологія»*. Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2009. Вип. 5(155). Ч. 1. С. 345–350.
4. Загальна гігієна : посібник для практичних занять / за ред. І. Даценко. Львів : Світ, 2001. 472 с.
5. Комунальна гігієна / Є. Гончарук та ін. ; за ред. Є. Гончарука. Київ : Здоров'я, 2006. 792 с.
6. Кучма В. Гигиена детей и подростков : учебник для студентов мед. вузов. Москва, 2008. 472 с.
7. Тищенко О. Загальна характеристика шкільної гігієни у навчально-виховному процесі. *Молодь і ринок*. 2010. № 12(71). С. 121–124.
8. Школьная диететика: учение о сбережении здоровья детей, посещающих школу / изложил по доктору Г. Клинке В. Фармаковский. 6 изд. Симбирск, 1876. 189 с.